

тами і дуже великий за обсягом — 6 аркушів (21,5 x 31), списаних дрібним почерком з обох боків. З цього листа видно, що батько П. Мартиновича і дід (по материнській лінії) Кирило Ольшанський не тільки любили і цікавились кобзарством, але й були в дружніх стосунках з багатьма кобзарями. Тож П. Мартинович, для якого вивчення кобзарських обрядів було сферою найбільшого зацікавлення ще з дитинства, для кобзарів був не сторонньою особою, а своєю людиною, що розширювало його можливості як записувача. П. Мартинович був першим, хто зацікавився не лише репертуаром кобзарів і лірників, але і їхніми звичаями та таємною мовою.

Тому цілком логічним видається поєднання в публікації листування із записаним П. Мартиновичем полтавським варіантом “одклінщини” та “визвілку” — обрядів, які проводились по закінченню навчання кобзаря чи лірника у майстра. Запис зроблено від лірника Миколи Дорошенка в 1885 р. (ф. 11, од. зб. 591, арк. 1–4). До нього самим П. Мартиновичем приєднані примітки, які стосуються перебігу обряду, а також назви днів у сліпців, записані від кобзаря Хведора Гриценка. Подаємо також фото з архіву П. Мартиновича і фото Г. Хоткевича (ф. 14–5, од. зб. 195).

Зберігаємо авторське написання слів й пунктуацію. Знімаємо “ъ” у кінці слів, а позначену твердим знаком роздільність вимови передаємо через апостроф. Вживані Мартиновичем графеми “ы”, “и”, сполучення “йи”, “йе” передаємо сучасними українськими літерами “и”, “і”, “ї”, “є”.

Тексти написані досить розбірливо. Там, де ми не впевнені в точності прочитання слів, подаємо їх у квадратних дужках. У другому листі П. Мартиновича на згині останнього аркуша текст витерся, і декілька слів прочитати не вдалося.

Для кращого сприйняття тексту нами упорядковано розміщення авторських приміток до запису “Одклінщини і визвілку”.

Матеріал до публікації підготували О. Рубан, С. Ситник.

Листування П. Мартиновича з Г. Хоткевичем

[1932]

Високоповажаний Порфіріє Денисовичу!

Через бандуриста Коронного Ви були ласкаві передати мені частину своєї переписки з Горленком. Саме зараз я пишу книжку про бандуру спеціально (так буде й називатися “Бандура”), але очевидно торкнуся й бандуристів. І ота Ваша переписка — се такий многовартний матеріал, якому й ціни неможна зложити.

Але от що. В заголовку помічено, що листування обійматиме період 1885–1896 роки. А в присланій відбитці тільки один 1885 рік. То будьте ласкаві відповісти — яка доля слідуєчих років? Чи той матеріал знаходиться у Вас чи у кого іншого. Як що у Вас, то чи не були би Ви ласкаві прислати мені його на де-

який, дуже короткий, час — я би використав його для одєї книжки (між іншим я дам там можливо повний список, хронологічний, усіх кобзарів, перші відомості про яких сягають XVI віку).

Будьте ласкаві не відмовте відповісти де те Ваше листування. Або може у Вас іще є що подібне, то чи не були би Ви ласкаві прислати. Будьте певні, що повернеться все Вам в найбільшій порядку і в найскоршій часі. А потім в моїй книжці то все спопуляризується широко, бо то книжка буде приступно написана, для широкого вжитку. До речі — чи передав Вам Коронний мою книжку “Музичні інструменти українського народу”?

Ще раз прошу ласки відповісти. Адреса Харків. вис. Високий, 10-та вул.

Сердечно здоровляю
Г. Хоткевич.

3-го Серпня
Вівторок
1932 року
по старому стилю.

Високоповажний Гнат Мартинович!

Чи так назвав Вас я по отчеству чи ні, а спитать тут про це ні у кого. На жаль мій, не отвітив я скоро на Ваш лист, як це в мене й була за всякими поміхами тут. Вам, може треба к скорішому сьпіху, а в мене запину тут много, чому не рад я.

Переписка з Горленком про кобзарів була в мене тільки три роки: 1885, 1886 і 1887-й. Це тільки про кобзарів. А об іншим другім переписка була 21 рік, поки він і вмер. Переписку про кобзарів запрохано в мене в Академію Наук в Київ. У "Науковому збірнику" за 1929-й рік надрукована перва часть цієї переписки — це за 1885-й рік. То велика помилка, мабуть, переписчицька, хто переписував цих листів, що вперед статті надруковано (1885—1896 рр.)

По просьбі Катерини Михайловни Грушевської і, вперед того, ще й отця її, послав я листи мої і Горленка до надрукування. Надруковано за 1885-й рік. Писала міні Грушевська, що задержка зробилася временна з надрукуванням за 1886-й і 1887-й роки, і що ці два роки переписки неперемінно будуть надруковані. С 1927-го по 1930-й рік с Грушевською вів я переписку про кобзарське. А потім, на дуже великій жаль мій, не писав їй я потому, що ця переписку припинило всякими дуже тяжкими для мене смутами. І зараз я не знаю чи було, трохи перегода, надруковано переписку за остальні два роки. Про це, думается міні, що Ви могли б узнать і без мене.

Почув я вписьлі, що в Академії Наук зробилось по іншому. А письля того почув я, що Грушевська і отець її виїхали с Києва і живуть у Москві. А оце недавно почув, що живуть вони у Ленінграді.

С цих трьох років переписки с Горленком про кобзарство й лірництво за 1886-й рік найлучче місто в переписці, с которого щось можно взнать в яким состоянні воно тоді находилось. В Академію Наук через Грушевську запрохані були записі мої від кобзарів і лір-

ників і записі В. П. Горленка, котрі він передав міні до храну, дав я К. М. Грушевській. Прохав я Грушевську не друкувать те, що дав я кобзарського і про кобзарське й лірницьке поки як покаже міні в усьому зібранні записів моїх за дуже многі роки. С записів не про кобзарство дав я тільки дуже манісінську часть. І про кобзарство й лірництво всього не дав я с того, що є в мене.

Міні дуже жалко на себе, що не одвітив Вам я зразу на Ваш лист. А в Вас, може, задержка була через це в Вашій роботі, ждучи поки від мене що було б к отвіту Вам.

Книгу Вашу "Музичні інструменти Українського народу" не так, щоб дуже скоро одержав я письля того, як Ваш лист одержав. За Вашу книгу дуже дякую Вам. Вона дуже полезна.

Дуже жалію про те, що Ви в цій книзі не згадали того, що Вам сказав я, що кобза есть написана на фресках Софійського собора в Києві. В книзі Вашій поміщений рисунок с тій фрески, де кобза в руках музиканта і не згадано, що це по моему напominiу вказано, так, як просив Вас я про те, як що від мене почули б, то й назвали б у книзі від кого чули це.

Про остальне Ви згадали про те, що чули від мене: про Артема Курочку про кобзаря з Бобрівника, про Подольських кобзарів і про Тараса Зіньченка (Ганчаря), у котрого була велика кобза з ладами без приструнків так як у проччих кобзарів. Приструнків на його кобзі було два чи що. Ладів на гривці не густо було. Кобза була з двома голосниками по бокам. У його було дьві кобзи і не однакові: у другій його кобзі голосники були по бокам трьохугольні. І в тій другій кобзі там де лади на гривці переділ був зроблений навскісь від правого боку до лівого згори до низу, як те буває иноді на гитарах. Про те переділ, що де придавлювать на гривці струни, а де не придавлювать. Перва с цих двох його кобза була гарно зроблена: гривка з великою своеобразною закругуватою закрюкою або закрюком угору, який похожий хоть і не зовсім, як на тіх картинах запорозьці намальовані з бандурами. Літом як цей кобзарь без чумарки ходив у жару соняшного дня, то така сорочка в його була с широкими дуже рукавами мережаними. Чорні широкі штани холоші в халяви

засунуті. Чорного смушка шапка с синім верхом. Сам великий мужчина! Оце був кобзарь!.. Про його така балачка була в людях: що в базарі чи в ярмарку

Як сяде він між сьліпцями

Так так, як орел між горобцями!

Пойміть, Ви, яке це слово тутешнього Косьтянтиноградського народа про його!.. Він присяде на корточках, де вони віршовки продають та вижки вірвчані!.. Вид круглий у його як місяць.

І так як осьміхається,

Як до сьліпців прислухається!

Як був маненьким я, — дуже його знав. Много про його б розказувати, як і про всіх хороших кобзарів, яких було не трохи.

23 Серпня
понеділок
по старому.

Поміщений Вами знімок з рисунка мого в Вашій нужній для многих книзі, під котрим підписано "Полтавський бандурист" — то рисунок с кобзаря Хведора Холодного з Зіньківщини. Тільки [тож] на рисункові кобилка на кобзі не настояща, котра в його спортилась була і він вставив замість кобилки цурпалок. Возивсь він довго, — стругав дощечки, хотів кобилку зробити підхожу, ну не вдалось. Уповдовж кобилки робився рівчачок у горі, у котрому протягавсь товстий дріт, а на тому дротові лежали всі натянуті струни. Це дуже дивний кобзарь був Холодний, іноді як грав на бандуру, так у його звуки зливались і така гра його була як гра на скрипці, що не чути бриньканья!.. І грав на кобзі так, як не наче говорила кобза його, словами як вимовляла. У мене дуже дух захватило, як я його вперше почув! І як він спитав мене: як міні здається його гра?, то я довгенько мовчав од захвату духа од великого дива не мог зразу й слова промовить!

Поки що ж? Сьпішу кончить лист хоч у цім таким пізнім числі.

Будьте здорові. Сердечно

Порфірій Мартинович.

Як надрукується Ваша книга "Бандура", то пришліть і міні. (Дописано на полі з лівого боку)

21-го Вересня
Вівторок
1932 року
по старому стілю.

Високоповажний Гнат Мартинович!

Дуже дякую Вам за Ваше добре слово про листи мої до Горленка про кобзарське, про котре ніколи я з вніманія не випускав, так же як і зараз про це думаю. Листи мої забаряють многі неспьпіхи через те, що в мене хоть і етнографічна робота заведена з давного давна і з ції роботи найсама найманіссінька часць зробилась ізвістною, тай то дуже не в тому виді, в якому нужно. Крім етнографічної в мене й друга є робота, котра за посьлідньні два три роки одбирала мало, що не весь час. Це близьке до етнографічної — це спомини мої того, що з наймалішого малолітства мого знав, чув і бачив я. Це тоді ще малим мною составилось було в форму розказів і одобрялось понімающими в такому. Іще й третя причина та, що забаряє сообщити Вам одно або друге — це те, що я не знаю

Гнат Хоткевич

який вибор зробить в тому, що бачив я в кобзарьським, що чув, бо цього всього не мало.

З Горленком про кобзарьське вів переписку я три роки, де найбільше, як писав Вам я, було сказано за 1886-й рік, не за саме кобзарьське, а вообщє за сліпецьке за лірницьке, за стихівницьке в якому воно виді було наприклад у Хорольським повіті, де в 1886-му році було 36 душ сліпців, лірників, стихівничих і один кобзарь Нестеренко. Трошки раніш було три кобзарі в Хорольщині. В Миргородщині в одній тільки самих кобзарів сьліпих було тоді вісімнадцять душ. І, як і писав я Горленку, — це був у Полтавщині як неначе вже у пустині оазіс кобзарьській Миргородщина. І в Харківщині в те врем'я їх то там то там не много вже було. Зараз у Миргородщині вже ніодного нема, щоб у повнім смисьлі хоть малий був кобзарь... А єсть такі, що один гармоністом був попереду, та зробивсь посьлі кобзарем... — це Кушнерик. І другі зрідка дуже єсть такі, що таньців можуть програти, і про кобзарьське настояще й понятія нужного не мають.

В 1885-му і в 1886-му році робив я списки кобзарів і лірників у Полтавським повіті, в Зіньківським і в Хорольським. В Полтавським повіті було тоді коло двадцяти шести лірників і один кобзарь, живший то в Полтаві то в Хорольщині по прозванію Городницькій. В Зіньківщині те ж: число лірників було підхоже до числа тіх, що були в Полтавським повіті. Кобзарів було чотири там: Хведір Гриценко (Холодний), Дмитро Кочерга і Мусій Гордієць. Четвертий кобзарь був мало вмющій. Були кобзарі й в Гадяцьким повіті: Савка Лотиш у містечку Лютеньці. Недавно перед тім умер кобзарь в Гадяцьким повіті по прозванію Лиходід. За Хорольських сліпців я спитав тоді за кожного лірника: де він живе і хто що вміє. Той дві, той три, той одну вміє з історічних пісень: Озовських братів, Олексія Поповича, Вдову. А той уміє Озовських братів та Коновченка, а той тільки Вдову вміє. Списав я хто чієї науки. Буває так, що два, три або й більше однії науки: значить, у одного майстра вчились. Варіанти ціх пісень могли быть інтересні не всі, а тільки по розличію наук. Імена й прізвища всіх Миргородських кобзарів списав я, де хто живе. Дуже видних кобзарів у 1880-х роках там не-

було. А між їми не мало таких було, що прозивали їх "коряками", "у коряк грає". Ото на кобзу грає; що кобза на коряк похожа. Константиноградські лірники списані в мене.

Як щитать тільки по 25 душ лірників і стихівничих на кажин повіт Полтавської губерні, а повітів 15 у Полтавщині, то виходе, що всіх у Полтавщині у 1880-х роках 375 душ. А як казать про дев'ять губернь Українських, а як щитать повіти Українські причислені до тіх губернь, що в Московщині, то було б до 3000 душ сліпців. Де було коло тридцяти душ, то не в кажнім повіті — в посьлідньє врем'я чи зосталось хоть два або три чоловіка лірників? Про це вже я роспитував. "Стиховничі" або инакше "просьтяни" називаються ті сьліпці, що вмють тіх же псальом, що і лірники й кобзарі, та не грають ні на ліру ні на кобзу, а тільки сьпівають, про це писав я Горленку в 1886-му році. Списки лірників прикладав при листах до його.

27 Вересня
понеділок

В епістолярну форму все це не вкладається ніяк. Більша часьть остається недосказаною. І того жалко і того шкода, що промовчано. В 1860-х роках це була велика корпорація сьліпецька цехова. Цехи позакривані правительством тодішнім скрізь на Україні коло 1869-го року. В. П. Горленко писав міні про одного кобзаря, котрий був цехмистром на Черніговщині між кобзарями.

В нашім Косьтянтиноградським соборі між церковними хрестами і корогвами була збоку правого криласа шевська цехова корогва, на якій на темносиньому платі корогви намальований був швець і його підмайстерій, шиючий чобіт, а майстер швець стоїть збоку і руководить його роботою, а внизу того малювання на платі корогви великими золотими буквами було підписано по Українські у рифму те як навча швець свого ученика.

З лівого боку криласа між корогвами була кобзарьська корогва, на котрій на малиновому плату корогви була намальована бандура Запорозьська без приструнків головкою вверх, а корпусом униз, а над бандурою вверху булава горизонтально лежача, а бандура

вертикально. І це образовувало так як букву т. Як був приказ винести с церков корогви цехові і їх виносили — це було літом: — один дядько молодий сільський, винісши кобзарську корогву, ніс її з собора через площадь до пана Манджоса, до котрого казано було нести корогви цехові с церков города нашого, а тоді маненьким бувши, ішов поспішав за тим дядьком, та умильно прохав чуть не с сльозами: “Дядінька, однесіть корогву в церкву! Дядінька, вернітьсѣ, однесіть корогву в собор! Дядінька, нашо ви взяли кобзарську корогву сьліпецку! Дядінька, однесіть корогву туди, де й взяли її і поставте на те місто, де й була вона!” Дядінька той шо оглянетьсѣ на мене, шо мале йде, сьлідкуе за ним під час і підбіжком, та так трошки усьміхнетьсѣ з жалосьтѣю з якоюсь, та несе корогву, а я сьлідом за ним: “Дядінька, однесіть корогву туди де й взяли”. Дядінька в роздум’ї “шо робить?” Усе таки шо спинитьсѣ та потім тарабане корогву шо швидче, то все дальше од собора... Вітрець майтулить тію корогвою. Вона велика не мала. То підніме вище то похиле її!.. Поніс до Манджоса дома. Від Манджоса ці корогви цехові соборні й з другої церкви цехові корогви передані в дальніший захов, с котрого їх ще не скоро виняти на видний вид. Тут причин багато, про котрі не удобно писать.

Сьліпецкими всіми ділами заправляв самий старший між ними кобзарь Гаврило Вовк по вулишному прозванню, котрий жив у містечку Павлівці Зіньківського повіта. Він був дуже хороший кобзарь і дуже хороший руководитель їх. І так на його казали, що

“Гаврило Вовк

Поміж усіми сьліпцями вів товк”.

Або так:

“Гаврило Вовк

Усіх сьліпців наводив на товк”.

Це наводилось на всякі варіації. Як де урожай хороший на хліб, то він направляє туди сьліпих, що там добуток буде їм хороший. І не по одному цьому, а в усіх ділах сьліпецких він був руководитель главный. І його дуже слухались. Не послухать його було в їх мирі не можно. Сьліпцям товк він вів по всій Україні. Перекаже, щоб с Подольської губерні к Покрові к празнику треба щоб такий то кобзарь був у Косьтянтиноград. І прийде. Не

послухать його не можно. К Покрові к празнику бувають осінні дощі, гразюка. Захолодає... Чутунок не було. І прийде по приказу Вовка. З Волині кобзарі приходили в Косьтянтиноград. І на Волині було скількась кобзарів окрім лірників.

У сьліпців була сьліпецка чорна корогва, бо вони сьвіта не бачуть; їм усе чорно. Сьліпці збирались літом великими бурсами на базарях і на ярмарках. В Косьтянтинограді на засоборній площаді або хоч і на майдані ставили стіл покритий килимом: на столі клали хліб. З восточної сторони стояв с чорною великою корогвою корогвач і держав чорну роспущену корогву, а с западної сторони лицем на восточну сторону ставав главило по сьліпечим ділам у сірій свиті. І по праву і по ліву сторону стола ставало двоє із главных пісьля найглавншого. І там уже рішали вони чого найглавнше треба. Сказать, може, так: текущі діла.

Як закрито по повелінню с Петербурга на Україні цехові всякі правління — стало кобзарство упадуть і шо далі й далі уменьшатись. Гаврило Вовк у вхторій половині 1860-х років умер. Це так, як у 1867-му році. Його гарно ховали по тодішньому. Чотири священники служили і провожали до могили його. Много народу за їм ішло. В Харькові тоді сьліпці кобзарі й лірники дуже за їм жалкували... І Гаврила Вовка згадують і тепер по переданню один одному старші сьліпці... Новіші сьліпці тепер не знають як було попереду, бо й в старіших сьліпців було це кріпко заховано. Не велено цього винаружати на дальніші годи про всі такі ці діла.

Забрані в двох церквах города і в повіті цьому цехові корогви не були видані тодішньому правительству. Вони видані до схову в кріпкі руки українцям сховати їх, ну не тепер іще той час і не скорий тому час, щоб це винаружилось.

С кобзами на Косьтянтиноградські ярмарки приходили з усіх повітів Полтавщини кобзарі. Тоді ці движения дуже були великі. Приходили й с Харьківщини кобзарі й с Черніговщини. Київські (Чигиринські), Подольські й Волиньські приходили. Не в одно время приходили. Коли одні прийдуть, а других нема. А другий раз ті прийдуть, які іще не були, а ті, що були попереду, не прийшли за другим разом.

Приходили й болгарських сьліпців двоє с такими музичними струментами на подобиє кобзи, тільки по струнам грали горбатими смичками дугообразними. Струн, мабуть, так троє було і два голосники по бокам так як у скрипки. Висока кобилка і кілок унизу вправлений такий як у віолоншеля. Музичний струмент свій ставе на стіл. Кілоком тим таким як у віолоншеля упирається в сьтіл і смичком грає. Той струмент примітивніший від кобзи, і мелодія та примітивніша від сьпіву кобзарських історичних пісень. Де сідають сьліпці бурсами, то й болгари між Українськими сьліпцями сідали, а де москалі сьліпці сидять купами, то болгарські сьліпці між москалів не сідали.

Кобзарів тоді по п'ятеро й по семеро, а коли й більше сиділо в ярмаркові Косьтянтиноградському. Кажин кобзарь в особому міські в ярмарку сьпівав і грав своє те, що вміє він. А іноді в одну велику інколи купу сідали всі вони, сьпівали й грали.

В посьлідніше тодішне врем'я, як уже дужчий нажим був правительственный на кобзарів, що забороняли їм ходити с кобзами й сьпівати по ярмаркам, один раз бачив я, бувши тоді маненьким у ярмарку в Косьтянтинограді таке: сидить сьліпець, сьпіва й гра на кобзу. Підступив до його полицейській десятник; грозно йому говоре в таким роді: "Чого ти тут сидиш? Чого ти тут сів? Уставай та йди за мною в поліцію. Уставай, тобі говорять, та йди за мною". Сьліпець сумно поник задуманою головою. "Уставай, — іди за мною". Мовчить. Іще дужче поник головою. "Пашпорт у тебе єсть?" Мовчить сьліпець. "Пашпорт у тебе єсть?" — питаються в тебе". Мовчить, головою поник іще дужче грустний. "Пашпорт у тебе єсть?" — питаються в тебе". Сьліпець мовчав-мовчав, та потім каже: "У мене булава єсть". — "А покажи". Коло сьліпця й коло його поводиря торбин іс п'ять було. Не зблизька йшли вони, то на все треба торбів. В одній торбі там шматки хліба або сухарі, бублики, оселедьці або тараня, хто що надавав. І в другій і в третій всяке даване з миру було. В одній с тих лежачих коло їх торб були сорочки, штани, рушники, щоб було чим переменитьця, чи було б чим вид утерти, як умився. Він, розшморгнувши ту торбу, став довбатьця в ній, перебирати сорочки й штани й рушники, вийма спроміж білья булаву. Ручка в булави

чорна, лаком наведена, дерев'яна голова в булави жовтою фарбою пофарблена і лаком наведена. І по їй (по голові) мідні позолочені випукуваті звіздочки такі горбато-гострі вгору як на еполетах в офіцерів. Винняв сьліпець з між білья ту булаву, показує десятнику: "Ось булава". Десятник тоді згедзався. На поп'ятний пішло в його. "Сиди, сиди, — каже, — я тобі нічого не скажу. Як єсть булава, так сиди. Я думав, що ти прийшов без ніякого виду". Це такий аргумент був для десятника в салдательській шинелі, що він замнявся і одступитця назад і вп'ять поступитця і став ласкавенько до його говорить. З грозного й грубого голосу на ніжний перевів і не нападавсь на його за безпашпортность. Десятник ще того тоді не знав, що на булаву перед тим незадовго приказ вийшов такий, щоб її не було як доказу неприкосновенности.

Пісьля того вже булави не було ніде в ярмарках у сьліпців, а попереду була вона. Як би десятник новий закон знав про булаву, то потяг би сьліпого в поліцію, а то ласково обійшовсь із сліпим. А сьліпець новий закон знав про булаву... Тім він і голову так супив дуже вниз... Що взяв на всякий случай булаву; може вона його ще якийсь раз визволить, поки таки впослі прийдеться паспорт брати замість булави.

Не так, щоб дуже давно про цей случай про десятника з сліпцем кобзарем розказував тут я одному чоловікові з деревні Комликівки, від котрого вів записі я і він міні казав, що за його часу було так: що як ідуть на заробітки на Чорноморію або в Таврію, то беруть булаву і там, куди прийдуть, показують її як паспортний знак. Відкіль вона видавалась зараз я того відомства не могу припомнить, щоб назвати, а малим бувши, я знав як назвати те відомство. Відомство таке було, та потім воно закрито, як закриті й цехи стали. Оце Вам малі отривки с того, що було бачено мною про сьліпецьке.

4-го Жовтня
понеділок

Кобзарь Гаврило Вовк главний у сьліпих руководник під Провідський ярмарок в Косьтянтинограді увів у двір отця мого душ

коло півтора ста сьліпих с поводириями, між котрими були кобзарі, лірники і стихівничі. Вовк Гаврило поперед того і після того час-то бував у мого отця. І сам бував і с кобзарями. С кобзарем Хмелем із Зіньківщини бував і з многими другими кобзарями.

Один раз привів увечері восени сьліпих сьтілько, що повен дом був їх. І в гостинній порозсідались по стульцям і в дитьській комнаті много було їх і в кухні повна кухня. Отець мій дуже вислухав сьпіви кобзарів і, слухаючи як Вовк сьпівав про Хведора безрідного, плакав... Роспитував про науки їхні і допитувався, так як би сказати, до корня в цьому. І сьліпці один по одному розказували про свої науки, а Гаврило Вовк усьому давав оцінку. Він усе це добре або як найлучче знав.

Сьліпці, прийшовши к Провідьському ярмарку з Вовком Гаврилом в двір отця мого, сіли купами по всьому двору. Розбились на групи. Дід мій материн отець, любивший дуже кобзарство, поставив їм барило пива. У барилі відер коло двадцяти пива. Пиво тоді було українське. Баварське пиво була велика рідкосць тоді. Була їм закуска в ночвах тараня. Була й горілка. Паляниць було напечено й пирогів.

Це к тому було приведено Вовком, щоб вони гуртчекком розмірковували все про їхні науки. З малих літ до кобзарства дуже брався я. Виучував наїзуст пісьні невольницькі. Був кобзарь дуже інтересний по імені Смарагд з Лубенщини. Був прекрасний грач на кобзу кобзарь Орест Бабич з Зіньківщини. Був Хведір преінтересний кобзарь с Хорольщини. Хвилон був кобзарь. І з других повітів були кобзарі. І, як коли, то по довгеньку проживали в отця мого. І постійно тоді були клопоти в отця мого про їхні науки. То для цього Вовк Гаврило кобзарь зібрав і привів к Провідьському ярмарку після Великодня все главне кобзарство с Полтавщини, с Харьківщини і с Черніговщини і прочче сьліпцтво. Тоді сьліпці в далекі "ходки" ходили і від своїх домів далеко заходили. Вовк Гаврило умів їх зібрати. Його дуже слухались. Його так слухали, як нікого так не слухали, як його. Бо це самий старший був кобзарь правитель у ділах кобзарьських і лірницьких. Привів їх для того, щоб визначить кобзарьське по наукам їх і по районах. Це наприклад так: у кобзаря

Хмеля в Зіньківщині було не трохи учеників кобзарів. І Хмелева школа кобзарська була в похвалі. Возьмім так: що в кобзаря було шестеро учеників. І всі шестеро однаково те саме вміли, що й учитель їх майстер. Чи од усіх їх те саме шість раз записать, що один їх майстер сьомий зна? Інтересно записать не од шести, а од одного тільки. І так саме по всіх районах по всій Україні розмірковать. Іще й те сказати, що не скрізь були районів отлички. Кобзарів много, а наук кобзарьських дуже меньче як кобзарів.

Тоді клопіт великий був у сьліпців про те, щоб зібрати їхні науки всі в одну книгу, котра була б нужна для сьліпців у їхнім ділі тим, за котрим вони ходять по хатам і по селах і що та книга була б нужна для дальніших кобзарів у потомстві кобзарьсько-лірницькім і стихівницькім. Як велика метушня була тоді в дворі отця мого, де зібрата була к проводам сьліпеча братія у яких похватках вони радились, по купам сидячи і с куп у купи переходячи!.. Переступаючи і перебігаючи!

2 і 3-го Листопаду
або Студня.
Вівторок і середа.

Ця задача зібрати сьліпечеське так як тоді було розказувано і розмірковувано не покидає мене, хоть які тут невиносливо тяжкі й великі трудносці... І тут так: де не береться в одному місці, то в другому шось береться к спомину... І боротись с трудносцями дуже важко. Заучав я тексти змалку наїзуст. Де що тепер згадав, а як би згадати усе, що тоді знав я, то тоді в повносці було б те, об чому клопотались тоді ті сьліпці, котрі найлучче були понімающі од других таких же.

1-го Грудня
Середа.

Міркував я більше про це все, що касає до кобзарства написати Вам, а написав дуже меньче протів того, що міркував. Може за иншим разом писатиму те, що покладав у думці написати Вам тепер. Що касає до лірницького, то й в лірників не однакові ліри: у Полтав-

ців однієї форми ліри, у Харківців ліри інакші ніж у Полтавцян. У лірників Київщини уп'яють інакшого виду ліри. В Харківщині на ліру або на релю кажуть не "реля", а "руля".

У мене є кобза, заказана мною в Сосницькому повіті на Черніговщині: вона с п'ятьма підставками або кобилками. Форма кобзи — кособока. Кособокі кобзи тільки на Черніговщині були. А потім у посьлідньіше врем'я стало переходить воно на Харківщину і на Полтавщину. Кобзи Полтавщини і Харківщини були прямобокі і зади у їх більш або менш були глибокі. І струни располагались інакшим порядком.

Є ще в мене зроблений с картону зразок кобзи без приструнків або без "підструнків". Цей зразок зробив міні бувшій чумак Іван Приходько з села Сохвівки Косьтянтиноградського повіта. Чумакові цьому було 83 годи. Раніш у його була чуприна за вухом так як у запорозьців. Це ще тоді було, як він молодим був. Я хотів по цьому його зразкові кобзи заказать кобзу для музея тутешнього Косьтянтиноградського, ну це діло не склалось. Іван Приходько хотів як би зробити кобзу по його зразку, бо він на таку кобзу грав замолоду і одкохать чуприну таку як і була і щоб зробити таку саму кобзу і грать йому на ній у музеї тутешньому для публіки. Про це діло клопотає я не мало, та не було с чого зробити таку кобзу. Дерева на те підхожого не найшлось у це таке недавнє від нинішнього року врем'я. Кобилка або підставка у кобзи пересувалась то вище то нижче, або вгору або вниз по дейці; як чого треба грать, то так і пересувалась або к горі або к низу. Іван Приходько, на жаль мій великий, умер і тільки оставсь у мене зразок такої кобзи, зроблений їм. Бувши малим, такі кобзи бачив я і чув ігру на їх не в сьліпих кобзарів, а у видющих уміючих грать на їх. У кобзаря Тараса Ганчаря, жившого в Миколаївці в селі була кобза без приструнків (почти), ну тільки совсім не така як ця, про котру пишу я.

2-го Грудня
четверг.

У ції кобзи, про котру пишу я, сім струн і всіх ладів на ручці сім. Лад од ладу на дюйм

розстоянія. Ключків на верху кобзи з одній сторони чотири, а з другої сторони три. Головка вверху така як у скрипки. Ручка під струни або гривка два дюйма завширшки.

7-го Грудня
вівторок.

Це тут не зовсім повне описаніє цього зразка кобзи. Все таки, думаю, не лишньє нагадать про таку кобзу або бандуру. Всіх ладів сім і сім струн. Лад од лада "одна дюйма", по вираженію записаному по його просьбі на самім зразкові кобзи. Записувала по його просьбі служаща в музеї Ганна Ситникова. Там по його диктовці все, що треба до кобзи, списано.

Що касає до знімків с фресок Софіївського собора в Києві, то здавна знаю я, що вони були надруковані і в Ілюстраціях і в різних альбомах археологічних і в різних книгах про Софіївський собор. І все таки нагадає про їх я, що там між тими фресками є граюцій на кобзу... Ви під заклопотаний час могли б і не згадать про це, або й вовсі з виду випустить, хоть і знали, що ці фрески надруковані, а що там і кобзарь є, то чи й здумали б під час заклопоту к писанню про "музичні інструменти українського народу". Отут мій напмин і треба було б помітити в Вашій книзі. Це хоть би й так би сказав я: у Вас є тепер зібрано про тіх бандуристів, які давно були. І я б міг би і в цім в другім теперішнім случаї нагадать с такого, що Ви могли б або випустить із виду, або вовсі не здумать, або де чого й вовсі не прийшлось Вам узнати. Мог би Вам я і в цім другім случаї нагадать щось таке, що треба його дуже. То й в цім другім разі й треба згадать в книзі, що "такий то" нагадає про це.

Міні були такі случаї, або й більш того, сказать би. Так наприклад: найшов я кобзаря Крюковського в Лохвиці городі. Це дуже й дуже видний кобзарь був. Знав дуже багато і грав на кобзу дивно-прекрасно! Записав од його я. Оддав рукопись мою профессору В. Б. Антоновичу, а він передає її профессору М. П. Драгоманову, а Драгоманов с Києва виїхав в Швейцарію і рукопись мою взяв з собою. Тоді, як записав я від Крюковсько-

го, розказав я Сластьону про цю находку. Через якесь не коротке врем'я Сластьон розказав про це В. П. Горленку, с котрим тоді я не був знакомий. Горленко поїхав до Крюковського й записав од його не так повно, як у мене було записано, і надрукував. А моя тетрадь з записью від Крюковського вмисті з другими записями дуже довго й предовго була у Драгоманова, від котрого получив я рукопись мою обратно з вирваними листами, де були дуже дорогі і до краю нужні вказання Крюковського про многих кобзарів, яких знав він в окрузі Лохвицького повіта в ближчих і дальших повітах. Як міні це не больно дуже було, що моя дуже раньша запись далеко від мене, і за її судьбу болів я, ну з Горленком у мене все гарно було... І не один такий случай був, що те, що взнав попереду я, надруковано уже не один раз було другими, а мое мовчить... Мовчить і мовчить... Важко й больно згадувать міні ті вирвані листи з записі від Крюковського, с котрої виннятий рисунок мій с кобзаря Крюковського і ще там був рисунок з запорозьця Гайдася перерисований реальніше з старинного портрета слабої живописі. І проччі другі винняті записі мої, вложені мною в ту тетрадь, в котрій були записі від Крюковського, в котру були вложені ще записі від Крюковського не вишиті в одну тетрадь і записі були там від других, не від самого Крюковського... Цього всього не вернуто міні. К. М. Грушевська обіщала, було, росшукати міні їх, а тепер і їй прийшлося далеко від України бути...

Міні дуже треба книги, де повне або найповніше собрание "былин". Ціі книги міні на те треба, що такі як в москвіщині "быльни" — такі самі є "росскази" в нашого народа. Міні оціми посьлідніми двома годами диктував для записі такі росскази чоловік один з села Орчикової Чернеччини. І много він їх продікував, ну не всі, яких треба. Що можно було нагадать йому для продікування міні, то я нагадав, а з де яких билін хоч і помню де які імена, то не помню що про кого говорить в биліні, а треба записать до повна все, що "неодмінно" треба.

В 1878 чи 1879 році в Петербурзі така книга була надрукована, здається, під заглавієм "Книга былин". Вона з рисунками художника Панова і з ним і других, здається, худож-

ників. Такої книги міні до не знаю як виразить про це треба!.. Ця книга була в гімназичеській бібліотеці в Константинограді, а тепер вона із'ята з обихода і не ізвiсно куди і кому віддана в числі многих книг, котрі поустранялись в ці посьлідні годи в теперішніх учебних заведеніях. Була дуже й дуже неповна книга з билінами Авенаріуса, рекомєдована (за царизма) Министерством просвещения для средних учебных заведений. В тій книзі вначалі був портрет Рибініна "сказителя былин". Такі книги, як "книга былин" с рисунками Панова тепер тільки у бухіністів можно було б найти. За ці ж посьлідні 20 або 25 літ може було випущено ще повніше або найповніше зібрання всіх билін, то міні про це неізвiсно.

12-го грудня
неділя. Вечір.

Потому міні "неодмінно" треба ціі книги, що між тими багатирями цей, що міні диктував, немало продікував міні про багатирів таких, яких нема в записях тїх, що в Москівськiм краю. А друге те, що в Україні єсть такі люди в де яких селах, що можуть [нерозб.] повне число багатирів розказати. Боячись дуже, щоб не було в мене пропуску, міні ця книга с повним числом билін, яке тільки було записано, багатирів і всього проччого нужна до того, що й слов не найду я сказать до чого нужно.

Моя просьба к Вам ось яка: хоть це й трудно дуже по всіх бухіністах узнать чи є в кого з їх така книга — хоть і трудно, ну, думаю, що, може, є такі, яких би Ви попрохали, щоб вони распитали в бухіністів і як є така книга і скільки вона стое, то просив би Вас я написать міні так, щоб без загаяння. Як книга така є, то вишлю я гроші за неї і за пересилку. А, може, в книжних магазiнах є не так давно надрукована така книга є, де повніше число протів прежніх книг з билінами, то це було б лучче для мене. Для цього треба поговорити с такими словесниками, котрі про це дуже добре знають. Це для мене дуже велика радісь була б, якби таку книгу найти без помилки за її повноту. Про це прошу не гаючись міні написати; — не будь як я, на великий жаль мій, гаюсь на Ваші листи отвічати.

З сердечною пошаною
Порфірій Мартинювич.